

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLVI

Св. 3–4 (2015)

САДРЖАЈ

Чланци

Поводи

- Стојан Новаковић као лингвиста (РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ) 1–9
- Лексика, семантика и лексикографија
- Типологија речника српског језика III (Ванлингвистички параметри)
(ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ) 11–22
- Семантичке улоге доживљавача и изазивача емоције у значењској структури
емоционалних глагола у српском језику (АНА В. МИЛЕНКОВИЋ)
..... 23–38
- Неформализована употреба антонима у лексикографским чланцима Речника
САНУ (МИЛЕНА М. ЈАКИЋ) 39–57
- О заједничким семантичким компонентама полисемичних
трансформативних глагола у српском језику (НАТАША М.
МИЛАНОВ) 59–75
- Акцентологија
- О акценатским дублетима именица мушког рода (НИКОЛА М.
САНКОВИЋ) 77–92

Прилози

- Лексема *односно* у неким језичким стиливима 19. века (ЈЕЛЕНА М.
ПАВЛОВИЋ) 93–110

Прикази

- МОНОГРАФИЈА ПОСВЕЋЕНА СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ. *Српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија), ур. Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет, 2014, 291 стр. (АНА Ј. БАРБАТЕСКОВИЋ) 111–120
- Митра Рељић, *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и линвокулиуролошки аспекти)* (СРЕТО З. ТАНАСИЋ) 121–128
- Срето Танасић, *Синтакса пасива у савременом српском језику* (ВАЛЕНТИНА М. ИЛИЋ) 129–137

Хроника

- Научни скуп *Српски језик и актуелна истражања језичког планирања* (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ) 139–145

Сећања

- Бранислав Брборић (1940–2005–2015) (МИЛОВАН МИЛОВИЋ)..... 147–151

Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика

- Читач или читалац*..... 153–154
- О статусу босанског или бошњачког језика..... 155–158
- Белешка о упутству за објављивање радова 159–159

Чланци

Поводи

УДК 811.163.41'36

РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)*

Оригинални научни рад
Примљен 27. септембра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

СТОЈАН НОВАКОВИЋ КАО ЛИНГВИСТА **

Рад је настао поводом обележавања стогодишњице од смрти Стојана Новаковића. Посвећен је његовом доприносу србистици и лингвистици. Одређује се Новаковићево место у српској лингвистици, описује се његов однос према учитељу Ђури Даничићу и ученицима и наследницима Љубомиру Стојановићу и Александру Белићу, скреће се пажња на његова најзначајнија дела и иницијативе, износи се неколико оцена Александра Белића о њему, упућује се на нека граматичка решења другачија од данас општеприхваћених и на терминологију коју је користио.

Кључне речи: Стојан Новаковић, историја србистике, историја лексикографије, граматика српског језика.

Да бисмо осветлили лик Стојана Новаковића као лингвисте, треба кренути од најопштијих ка појединачним подацима о његовом научном раду. Генерална оцена била би да је он научник који се бавио националним наукама. Такав је био дух времена. Белић (1999: 151) је за своје учитеље, укључујући у њих и Новаковића, рекао да су „они поникли у оно време када се мислило да људи од велике спо-

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси: опис, теорије и примене*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

собности и велике снаге треба пре свега да раде на националним наукама које странци не могу као ми обрађивати“. И Новаковић је, као један од најумнијих и најдаровитијих представника нашег народа, проучавао националну историју, националну књижевност, историју српског језика и сродне дисциплине.

Друга важна одлика Новаковићевог времена јесте могућност научника да се баве већим бројем научних дисциплина. Данас, када се науке брзо развијају, није могуће бити компетентан за више наука. Наш начин размишљања је уско специјализован. Постали смо далеко стручнији од својих учитеља у уским областима, али смо изгубили свестраност и опште образовање. У Новаковићево време српска наука је тек почела да се развија – требало је много тога знати да би се ваљано раздвојила поља интересовања посебних дисциплина и да би се правилно поставили темељи сваке од њих. Изучавајући методологију и грађу једне науке, Новаковић је унапређивао другу и то је његовим радовима давало изузетну свестраност.

Да би се одредило место Стојана Новаковића у српској лингвистици, важно је осветлити однос међу карикама најважнијег ланца у историји србистике, а то је однос између Ђуре Даничића, његовог ученика Стојана Новаковића, затим Љубомира Стојановића, па Александра Белића. Даничић је у потпуности био заокупљен језичким истраживањима, па се не може рећи да је Новаковић од свога учитеља усвојио окренутост ка већем броју наука. Био је то плод Новаковићеве природе, коју је подржавао дух времена. Ту природу пренео је и на свог ученика Љубомира Стојановића, који се, баш као и његов учитељ, бавио и политиком, просветом и другим државним пословима. Ниједан ни други нису, међутим, утицали на Белића у том смислу, јер је он, баш као и Даничић, био заокупљен искључиво језиком. Новаковићева и Стојановићева свестраност морала се одразити на њихов лингвистички допринос. Белић (1999: 155) оцењује Даничића као великог и дубоког аналитичара, Новаковића као плодног и свестраног синтетичара, а Стојановића као прагматичара. Белић (1998: 448) жали што је Новаковић „свој развитак у лингвистичком правцу, који је могао бити потпун, морао стално прекидати и тако обустављати усавршавање извесних проучавања“. Такође, оцењује (исп. Белић 1998: 448) да „Новаковић нема већих оригиналних чисто лингвистичких дела, сем његове граматике“, за коју додаје да она носи Новаковићев дух, али да је настала на основу радова Даничића и Миклошића. И поред тога, на много места, Белић се диви Новаковићевој синтетичности, лакоћи учења, гипкости духа, способности да издвоји оно што је важно и да то брзо савлада. Управо због тога Новаковић је и могао успешно да се бави већим бројем наука. Ипак, ни-

је био прави Даничићев наследник као аналитичар и теоретичар. Између Даничића и Новаковића постојала је извесна празнина. Пишући о научном мишљењу, Белић (2000: 533) је констатовао да између научника и његових студената не сме постојати празан простор: „Наука је интернационална и појединци се на њеним лествицама могу високо испети, па ма ком народу и ма којој земљи припадали. Али се за њихов народ, ако се они не ослањају на своју школу или научне раднике у својој земљи, њихова наука завршује њиховом смрћу. Велико дело Даничићево нико није могао прихватити у потпуности, и поред тога што је он био и наставник“. Другим речима, континуитет праве науке о језику као да је после Даничића наследио тек Белић, али не треба заборавити да су њега створили Новаковић и Стојановић. Ова чињеница, ипак, не умањује Стојановићев значај. Белић хвали Новаковића и каже да је у свему што је урадио успео да остави „своју бразду“ и да покрене ту област за корак даље. „Као професор гимназије – пише уџбеник за језик и књижевност, као библиотекар – израђује пуну библиографију наше нове књижевности, као политичар истиче се до вођства у својој политичкој групи, као министар просвете преуређује просвету у нашој земљи и ствара законе којима ће се за велики низ година уредити питање основне и средње наставе; као књижевник огледа се и у почетку и на крају живота поетским и прозним саставима и уређује књижевни часопис. Свугде се јавља као снага која покреће и унапређује“ (Белић 1999: 153). Човек оволиких интересовања, разумљиво, није имао времена за дубљење неке језичке појаве и њено осветљавање из свих углова, он је био научник широких потеза.

Највећи и најзначајнији његов потез јесте покретање рада на изради Речника САНУ. Има неколико појава у вези са тим чином на које треба обратити пажњу. Године 1888. Стојан Новаковић пише Посланицу Српској краљевској академији, која је прочитана на свечаном скупу Академије 10. септембра 1888. године у славу стогодишњице Вука Стефановића Караџића. У Посланици се на 87 страна, објављених у *Гласу*, пише о задацима Академије у вези са језичким питањима, а као главни задатак наводи се и образлаже израда речника. Важно је имати у виду да је Стојан Новаковић тада имао само 46 година. Постоји ли данас у Србији човек који има између 40 и 50 година и који задаје кључне задатке и одређује основне смернице српској науци, Српској академији наука и уметности или било којој научној дисциплини? Да ли би данас неко одслушао текст од 87 страна испуњених основним научним задацима и њиховим образложењима који је написао човек од 46 година? Данас се научници сувише касно осамостаљују и често прекасно добијају могућност да ути-

чу на токове своје научне дисциплине. А Стојан Новаковић је већ у средњим годинама имао (или успео да освоји) озбиљан научни ауторитет. На ту чињеницу се треба угледати и разумети да право на статус у науци треба да имају најбољи, независно од година. То је наука и за млађе научнике да не треба до смрти својих ментора (а до своје старости) да се крију иза леђа најстаријих.

Посланица почиње тако што Новаковић издваја два тренутка у дотадашњем животу Академије од ванредног значаја. „Први је од њих свето-јовањска задужбина Његовог Величанства Краља Србије (од 7 Јануара 1888), којом Краљ из своје личне касе одређује Академији извесну годишњу суму новца 'на расветљење Србије, српског земљишта, српског духа и српских особина'. Други је – научни завет првога председника Академије д-ра Ј. Панчића, написан три дана пред смрт његову, на дан проглашења краљевине, 22 Фебруара 1888. Први председник Академије, славни природњак д-р Ј. Панчић поздравља Академију са самртничког одра и поручује јој: 'да би за први почетак добро било кад би се Академија ограничила на оне науке које се српства и јужног словенства, а нарочито земаља балканског полуострва тичу'. [...] На првоме месту оставља Краљевској Српској Академији аманет: 'да се у списима наше Академије очува чистота нашег лепог језика онако, као што нам га народ даје и као што су нам га наши велики учитељи В. Караџић и Ђ. Даничић прописали'. Како величанствен и колико потпун програм избија из Краљеве свето-јованске задужбине и из овога пророчног завета првога председника, д-ра Ј. Панчића!“

Из почетка Посланице види се на убедљиво најнедвосмисленији начин колику је пажњу изучавању језика придавао С. Новаковић, и поред поштовања које је осећао према многим другим наукама којима се бавио. Језичка истраживања (па тек затим и остала која се тичу нашег народа) представљају, по његовом мишљењу, приоритет у раду Академије и науке уопште. Задивљује и патриотизам који исказује Новаковић одлуком да овако започне Посланицу, али и космополитизам који следи у Посланици јер он у наставку текста обзнањује да су све велике европске академије одмах након оснивања као свој први задатак постављале израду великих академијских речника. Нарочиту пажњу побуђује чињеница да је Новаковић био свестан важности тако великог пројекта као што је израда речника. Захваљујући већем броју обраћања Академији, тј. благодарећи Новаковићевој енергији да истраје и да утиче на формирање Лексикографског одсека при Академији, започета је израда највећег српског речника, који ни до данас није завршен, а чија је последња обрађена реч – *йейіоіласник*. Готово је немогуће замислити ниједно озбиљно научно србистичко

истраживање, независно од тога да ли је оно граматичко, семантичко, акценатско или другачије, без употребе Речника САНУ. Да је само иницирао израду Речника САНУ и да ништа осим тога није урадио из области језикословља, могло би се рећи да је Стојан Новаковић озбиљно задужио српску науку и културу. Неретко се може чути, а за то има основа, да Речник САНУ представља највећи научни пројекат српске науке свих времена.

Библиографија Стојана Новаковића, коју је саставио 1911. године, четири године пред смрт, а која обухвата све његове објављене радове од 1858. до 1911. године, састоји се из 379 библиографских јединица. Око 40 јединица посвећено је лингвистичким истраживањима, а од њих – чак 16 је у вези са његовом Граматиком, која се ширила из издања у издање. Остали лингвистички радови посвећени су фонетици (нпр. *Физиологија јаса и јасови српског језика*), акцентологији (нпр. *Акценти штиамјаних српско-словенских књија, црногорских и млејачких, Прилој за историју акцентуације хрватске или српске*), дијалектологији (нпр. *Ђ и ћ у македонским народним дијалектима*), историји српског језика (издавао је и истраживао старе споменике).

Новаковићево интересовање за лексикографске послове, осим у *Посланици*, огледа се и у *Предлоју Српској Краљевској Академији, учињеном 5. априла 1893 да се ошћочне куљење праће за академијски Српски Речник и да се за њај јосао усјанови у Академији Лексикографски одсек*. Све ове податке изнео је Новаковић као наслов библиографске јединице. Године 1878. у Загребу је објављен рад *О Даничићеву ојледу Рјечника хрватског или српског језика*. Посебну пажњу привлачи Новаковићево учешће у изради кратког речника 6 словенских језика (*Краткиј словарь шести славянскихъ языковъ*), у којем су обрађене речи из руског, црквенословенског, бугарског, српског, чешког и пољског језика. Речник је објављен у Бечу, 1885. године, а садржи чак 955 страница. Уредио га је Ф. Миклошић, а С. Новаковић је израдио део тог речника који је посвећен српском језику.

Од појединачних радова истакли бисмо и „*Сјари српско-словенски буквар*, с неколиким белешкама за историју буквара у опште“, као и „*Језик и стил*, приступну лекцију к предавањима филологије у Великој Школи“, коју је Новаковић одржао 16. септембра 1872. године.

Стојан Новаковић је у нашој лингвистици остао упамћен по својој *Српској граматици*. Она је настала још 1869. године у виду уџбеника за синтаксу српског језика за други разред гимназије. Затим се ширила и мењала све до 1902. године, када је добила свој најпотпунији облик. Прво целовито издање објављено је 1894. године. Ово

дело је, дакле, расло пуних 30 година и, као што смо већ назначили, од четрдесетак Новаковићевих лингвистичких радова, чак 16 припада различитим верзијама ове граматике. Скоро цео свој радни век он је радио на њој, стално јој се враћао, ширио и преправљао. Генерације и генерације ученика образовале су се из области граматике на Новаковићевим уџбеницима. Било је то време када су само најзначајнији лингвисти имали привилегију да пишу уџбенике и када је то за њих представљало велику част. Даничићеве *Облике* замениле су Новаковићеве граматике, а после њих Стојановићеве, па Белићеве. Новаковићева *Српска граматика* настала је под очигледним утицајем Даничића и Миклошића, али представља значајан приручник и данас, нарочито њен део посвећен синтакси. Белић оцењује да Новаковић, иако је у многим стварима био испред свог времена, није био реформатор наше школске граматике, „јер је њена реформа тражила више самосталности ... него што је он имао“ (Белић 1998: 456). Белић му замера што је и он, као и његови претходници, оптеретио граматику језичким историјским процесима, непотребним ученицима, али није оспорио значај и квалитет Новаковићевог удела на том пољу.

ГраMATика се састоји из 520 страница. Сачињава је Приступ и 4 дела. У Приступу се наводе опште чињенице о језику и његовом склопу, о врстама речи, о граматички и њеној подели. Први део посвећен је науци о гласовима (1. Постанак и подела гласова; 2. Самогласници некадашњег језика; 3. Поделе и особине самогласника; 4. Поделе и особине сугласника). Други део посвећен је науци о основама (Опште црте; Одсек први – Наука о простим основама: 1. Глаголске основе; 2. Именичке основе; 3. Придевске основе. Одсек други – наука о сложеним основама: А. Основе сложене од основа; Б. Основе сложене од готових облика). У трећем делу говори се о науци о облицима (А. Наука о облицима имена; Б. Наука о облицима глагола). У четвртном делу књиге представљена је наука о реченицама (А. Синтакса простих реченица; Б. Синтакса сложених реченица). ГраMATика се завршава Додатком, који је посвећен правопису (1. Реченични знаци; 2. Главна правила о правопису).

Прелиставајући Граматику, два утиска се намећу као главна. Први је да се помоћу ње може посматрати развој граматичке мисли у српској лингвистици и да се може пратити које су све области доживеле трансформације. Други је да је та ГраMATика по много чему актуелна и непревазиђена до данас.

Новаковић дефинише граматику као науку о језику (Новаковић 1902: 22), дакле, посматрано из данашње перспективе, изједначава је са лингвистиком. Језик дефинише као „средство којим људи један другом објављују своје мисли“. Овом дефиницијом истиче се само

комуникативна функција језика, а занемарују се све остале. Српски језик убраја се у словенске језике у које, осим српског, спадају и следећи језици: стари словенски, бугарски, словенски (крањски), руски, пољски, чешки и лужичко-српски. Нема хрватског¹, нема македонског, а нема ни белоруског, украјинског и словачког. Реченица се дефинише као мисао исказана речима (стр. 1). Ова дефиниција се и данас користи у многим уџбеницима. На истој страни стоји да „свака реч казује неку представу“. Идеја о представи на путу од стварности до језика врло је модерна и одговара данашњем схватању денотације и десигнације. Речи дели у 8 врста: именице, придеви, бројеви, заменице, глаголи, прилози, предлози и свезе. Бројеве дели на просте, збирне и редне, а просте бројеве убраја у именице (у именице не спадају само *хиљада*, *милион*, *већ* и *йеј*, *двадесет*, *йридесет*). Именичке заменице изједначава са личним (стр. 14). Глаголске начине дели на одређени, неодређени, заповедни и погодбени начин, а под одређеним сматра сва глаголска времена (стр. 18; 318).

Занимљива је терминологија којом се служио С. Новаковић. Навешћемо само неколико примера. Деривате назива *изданцима* (стр. 9), именске речи – *именима*, непроменљиве речи – *речцама* (стр. 10), градивне именице – *вешћасџивеним* (стр. 12), акценатску дужину – *сџоредним акценџиом* (стр. 40), звучне сугласнике назива *јасним*, а безвучне – *муклим* (стр. 46), падеже назива бројевима (од првог до седмог), прошла времена – *йрошасџим* (стр. 307), а прошлост – *йрошасносџ*, аорист – *йређашњим свршеним временом*, имперфекат – *йређашњим несвршеним*, саставни однос назива се *сџојним начином*, а раставни – *развојним начином*, црту – *знаком йочивке* (стр. 362).

Ова граматика утрла је пут за настанак скоро свих будућих граматика српског језика, укључујући и оне којима се данас користимо као релевантним.

У закључној оцени изнећемо Белићев став да „нико од његових савременика није јасније сазнавао потребе наше лингвистичко-филолошке примењене науке, и нико од њих није био, на жалост, толико спречаван приликама живота да их задовољи као Новаковић“ (Белић 1998: 453). Остаје нам да жалимо што се Стојан Новаковић није интензивније бавио језичким истраживањима, али и да се

¹ Ево како Новаковић објашњава питање односа између ћирилице и латинице и српског и хрватског језика: „Пише се српски језик и латиницом међу Србима западне (католичке) цркве и Хрватима, који су ради књижевног јединства са Србима, примили место свога обласног дијалекта наш српски језик, па га сад и хрватским зову“ (Новаковић 1902: 27).

дивимо колико је био успешан у њима и поред сталних прекида због бављења бројним другим наукама и пословима од значаја за Србију.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998: Александар Белић, Стојан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима, у: Александар Белић, *О великим стивараоцима*, Изабрана дела, књ. 6, прир. Александар Младеновић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 445–464.
- Белић 1999: Александар Белић, Наши учитељи, у: Александар Белић, *Око нашеї књижевної језика*, Изабрана дела, књ. 8, прир. Александар Младеновић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 146–157.
- Белић 2000: Александар Белић, Између научника и студената не сме постојати празан простор, у: Александар Белић, *О различитим иштинјима савременої језика*, Изабрана дела, књ. 13, прир. Даринка Гортан-Премк, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 533–534.
- Милинчевић 2006: Васо Милинчевић, Љубомир Стојановић и Стојан Новаковић и њихова сарадња са чешким научницима око издавања српских споменика, у: Васо Милинчевић, *Велика школа и велики професори*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Новаковић 1888: Стојан Новаковић, Посланица Академији наука филозофских од Стојана Новаковића, *Глас X*, Београд: Српска краљевска академија.
- Новаковић 1902: Стојан Новаковић, *Српска граматика*, друго целокупно издање, Београд: издање и штампа Државне штампарије.
- Новаковић 1911: Стојана Новаковића, Библиографија 1858–1911, засебице штампано из *Годишњака XXIV Српске Краљевске Акадџемије*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

Rajna M. Dragičević

STOJAN NOVAKOVIC AS A LINGUIST

Summary

This paper is dedicated to Stojan Novakovic and his contribution to Serbian linguistics and linguistics in general. The paper writes of his

legacy to Serbian linguistics, describes his relationship with his teacher Đura Daničić, relationship with his students and with his successors, Ljubomir Stojanovic and Aleksandar Belic. The attention is drawn to his most important works and initiatives. Also, Aleksandar Belic's opinion about him is mentioned, and a special attention is drawn to terminology he had used and to some grammatical solutions he had offered, different from today's generally accepted ones. This paper was written on the occasion of the centenary of the death of Stojan Novakovic.

Key words: Stojan Novaković, the history of Serbistics, the history of lexicography, the grammar of Serbian language.